

سیره نگاری پیامبر در غرب اسلامی

دکتر محمد رضا شهیدی پاک^۱^۱ دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکز

چکیده

حقیقت ثابت فلسفی وجود دارد که توجه به شخصیت ثابت پیامبر ص و سیره نگاری او و توسعه دانش سیره از صدر اسلام تا کنون موجب ثبات و پایداری شخصیت افراد و جوامع اسلامی بوده است و نسبت مستقیم بین سیره و شخصیت وجود دارد و سیره انرژی شخصیت در افراد و جوامع اسلامی بوده است. مسئله اصلی این پژوهش این است که سیره نگاری پیامبر در غرب اسلامی دارای آثار ژئوپلیتیک بوده است، این فرضیه ابتدا در کتاب مدخل تاریخ غرب اسلامی عنوان پژوهش مولف در سال ۱۳۸۴ آمده است که بخش کوچکی از آن با عنوان مصادر تاریخنگاری غرب اسلامی در ۱۳۹۷ منتشر شد، و سایر بخش های آن بوسیله افراد مسلط در مرکز پژوهشی مورد انتحال واقع شد، مهمترین این قسمت ها سیره نگاری پیامبر در غرب اسلامی است که بخشی از کتاب مدخل تاریخ غرب اسلامی در ۱۳۹۸ منتشر شد. مبنای این بخش کتاب بیان این فرضیه در مورد سیره پیامبر است که ارتباط مستقیمی بین توجه علمی و ادبی به شخصیت و رفتار و سبک زندگی پیامبر به صورت دانش سیره نگاری و تاریخنگاری سیره پیامبر پایداری جوامع اسلامی و توسعه فرهنگ اسلامی در آن جا وجود دارد. این ارتباط مسقیم فرضیه ای تاریخی در حوزه علم سیره نگاری است. این دانش در دو حوزه جغرافیایی جهان اسلام در غرب اسلامی (آندلس، مغرب، افریقه) و شرق اسلامی در ایران و هند و حجاز متفاوت و اناز مختلف و سبک متفاوت داشته است. این نوشته بخشی از مقاله پیدایی و گسترش تاریخنگاری در غرب اسلامی، مدرسه تاریخ نگاری افریقه - تونس - در دوره حفصیان است که در مجله تخصصی فصلنامه تاریخ پژوهان سال چهارم، شماره ۱۳ / بهار / در سال ۱۳۸۷ منتشر شده است. و قسمتی از مقاله سیره نگاری پیامبر در غرب اسلامی است که در کنفرانس بین المللی سیمای پیامبر در هنر در دانشگاه زاهدان در پنج شبه ۱۷ اردی بهشت سال ۱۳۹۴ به صورت سخنرانی ارائه شده است و اصل آن در کتاب مقالات به چاپ رسیده است. و بخشی از کتاب مصادر و مآخذ و منابع تاریخ نگاری غرب اسلامی ۱۳۹۷/۱۳۸۴ است. سیره پیامبر در غرب اسلامی (در مغرب و آندلس و افریقه) اساس ادبیات و معارف اسلامی و فرهنگ و تمدن اسلامی است. ده ها متن که جزو نخستین متون سیره است در این منطقه از جهان اسلام نوشته شد. سبک خاص سیره نگاری آندلسی و سبک خاص سیره نگاری مغربی و سبک خاص سیره نگاری افریقه پدید آمد افریقه سرزمین حد واسط بین اروپا افریقا با ساحل طولانی با مدیترانه غربی و صاحب بزرگترین جزایر استراتژیک، کلید سلطه بر جهان قرون وسطی بود، این سرزمین محل تولد و رشد چند امپراطور روم و محل سنتی امپراطوری و قبور بسیاری از پیروان حضرت مسیح از جمله قبر قدیس آگوستین متاله و فیلسوف الهی جهان مسیحیت است. و سقوط افریقه به منزله پایان امپراطوری بود و در روایات سیاستمداران و حاکمان اسلامی قرن نخست هجری از افریقه به افریقه المفرقه یاد شده است و اهمیت آن در ترسیم آینده مرز های دولت بزرگ نوبنیاد اسلامی مورد توجه گرفته است. فتح این سرزمین آغاز پیشروی در اروپا و فتح شبه جزیره ایبری در بخش بسیار بزرگی از جنوب اروپا بود و چهره ژئوپلیتیک جدیدی به نقشه جهان داد. روح این حرکت بزرگ که اثر ماندگار ژئوپلیتیک داشته است. توجه به سیره پیامبر و عشق به نام محمد در افریقه است. پس از استقرار در آن جا چندین شهر اسلامی در افریقه ایجاد شد و بنای اولین خلافت اسلامی در افریقه خلافت فاطمیان نهاده شد و سیره نگاری پیامبر حرکت علمی و سیاسی همزمان با استقرار بود که باعث بقای جامعه اسلامی در مغرب و افریقه شد. نزدیکی به سیره در این منطقه موجب پایداری گردید و دوری از آن با سقوط آندلس همراه شد. با این وصف سیره که در قلب معارف سیاسی و تاریخی اسلامی است به اشکال و شیوه های مختلفی در حوزه پژوهش های اسلامی مورد بررسی قرار گرفته است و دارای وجوه آثار به عناوین مختلف است و به عنوان ایدئولوژی برتر و به عنوان عامل موثر ژئوپلیتیک عمل کرده است و به شکل پدیده ای خاص در تاریخ و واقعه ویژه موثر در تاریخ و با عنوان پارادایم در تاریخنگاری آمده است.

واژه های کلیدی: سیره پیامبر، غرب اسلامی، آندلس، مغرب، افریقه

۱- مقدمه: تاریخی جغرافیایی: غرب اسلامی

غرب اسلامی شامل آندلس، مغرب بزرگ عربی و افریقای غربی جهان اسلام است. یکی از عنوان‌های مطرح در تاریخ اندیشه در این منطقه، تاریخ‌نگاری در غرب اسلامی است، به‌ویژه این موضوع در «سیره‌نگاری» پیامبر میراث عظیمی به جا مانده است. تونس، بجایه، فاس، مراکش و غرناطه و اشبیلیه و قرطبه از قرن چهارم تا قرن هفتم و هشتم هجری از بیشترین تحقیق‌ها و تلخیص آثار کلاسیک سیره برخوردار بود. سیره‌نگاری به اشکال وصف شخصیت، معجزه و تولد نگاری در غرب اسلامی آمده است.

۲- پراکندگی جغرافیایی سیره پیامبر در غرب اسلامی:

۱-۲- سیره نگاری پیامبر در افریقایه و مغرب ادنی:

چگونگی پیدایش چند نمونه از مهم‌ترین عنوان‌های سیره در افریقایه دوره حفصی بررسی شده است. نوعی خاص از سیره‌نگاری در قرن چهارم هجری در اندلس پدید آمد، توسعه یافت و مهاجران اندلسی آن را در قرن هفتم هجری با خود به سرزمین‌های مغرب بردند. این شیوه به‌ویژه در افریقایه با حضور بیشتر عالمان اندلس در آنجا رشد کرد. سیره‌نگاری پیامبر از حیث کمیت و کیفیت در افریقایه دوره حفصی چنان بود که حجم جالب توجهی از تاریخ‌نگاری در این قالب منتشر شد. برخی از مهم‌ترین کتاب‌های سیره و مغازی دوره حفصی، در زیر آمده‌اند:

۱. /اختصار سیره النبى، نوشته احمد بن فارس بن زکریا (م ۷۱۴ق/ ۱۳۱۴م) (محفوظ، ۱۹۸۲، ج ۱، ص ۱۶۰)؛

۲. عیون الاثر فی فنون المغازی والشمالی والسیر، نوشته ابن سیدالناس (م ۶۵۹ق) در تونس (نفیر، عنوان الاریب، ج ۱،

ص ۳۹۳)؛

۳. سیره المصطفی، سعید بن ابراهیم بن علی المحجوز (م ۱۱۱۹ق) (عبدالوهاب، ۱۹۹۰، ج ۱، ص ۳۴۷)؛

۴. وسیله الاسلام بالنبی علیه الصلاة والسلام، اثر ابن قنفذ قسنطینی ابوالعباس احمد بن خطیب (م ۸۱۰ق) از بزرگان دولت

حفصی که در قسنطینه در ۱۹۸۴م چاپ شده است (سعیدونی، ۱۹۹۹، ص ۲۴۶).

۵. تنبیه الانام علی علو مقام انبیاء (نفیر، ۱۹۶۶، ص ۴۵۶)، نوشته عبدالجلیل بن محمد بن عیسی محظوم که او را یکی از

مورخان بزرگ دوره حفصی نامیده‌اند (مصطفی، ۱۹۹۵، ج ۲، ص ۱۲۵۴).

۶. تذکره الغافل و تنبیه الجاهل که به مغازی و جنگ‌های دولت‌های مراطین و موحدین در اندلس با دولت‌های مسیحی

آنجا می‌پردازد و ابن خلکان در ترجمه ابی‌یوسف یعقوب موحدی و یوسف بن تاشفین از آن نام برده است (مصطفی، ۱۹۹۵، ج ۱،

ص ۱۲۸). همچنین بیاسی اندلسی (۶۵۳ق)، که به دربار امیر ابوزکریا حفصی هجرت کرد، کتابی درباره جنگ‌های مسلمانان

برای مخدوم خود نوشت. او در این کتاب درباره جنگ‌های مسلمانان از صدر اسلام تا زمان هارون الرشید گزارش می‌دهد

(برونشوویک، ۱۹۸۸، ج ۱، ص ۲۹۰). یوسف بن محمد بن ابراهیم البیاسی البلسنی جمال‌الدین ابوالحجاج نزیل تونس (ابن سعید

مغربی، ۱۹۸۰، ص ۹۴) آن را که در حقیقت دائرةالمعارف جنگ بوده الاعلام بالحروف الواقعة فی صدر الاسلام نامید. این کتاب از

زمان قتل عمر آغاز می‌شود و به قیام طریف‌الشاری بر ضد هارون الرشید پایان می‌یابد. تاریخ مفصل بنی‌امیه نیز در آن آمده است. ابن‌خلدون از این کتاب به نیکی یاد کرده و نویسنده آن را شخصی ماهر در نگارش فن حرب دانسته است (محفوظ، ۱۹۸۲، ج ۱، ص ۱۲۸). گفتنی است نسخه خطی آن در دارالکتب المصریه به شماره ۸۷۳۹ موجود است. از جمله آثار سیره در این منطقه، کتاب عبدالله بن ابی‌زید قیروانی که جامع بین سنن و آداب و مغازی و تاریخ و موضوعات دیگر است؛ این کتاب در ۱۹۸۲ در بیروت چاپ شده است.

۲-۲- آثار سیره نگاری پیامبر در مغرب اقصی

نخستین آثار مدون در سیره عبارت است از: الف) اثر محمد بن سحنون، در قرن سوم هجری در بیست جزء است. (قاضی عیاض، ۱۹۶۷، ج ۴، ص ۲۰۷) که براساس فصول سیره‌نگاری شرق اسلامی و تقلیدی از آنها بوده است. ب) شرح سیره ابن‌هشام به وسیله ابوالقاسم عبدالرحمن سهیلی مراکشی (۵۸۱دق) با عنوان *الروض الانفس* است.

۲-۳- آثار سیره در حوزه جزیره سبته در حد فاصل مغرب و اندلس

بیشترین آثار سیره در این منطقه در سبته تولید شد که مهم‌ترین آنها عبارت است از:

الف) کتاب *شفا الصدور* از ابی‌ربیع سلیمان بن سبتی (۵۲۰ق)

قدیمی‌ترین تألیف مستقل سیره نبوی که در تاریخ‌نگاری غرب اسلامی پدید آمد، کتاب *شفا الصدور* از ابی‌ربیع سلیمان بن سبتی (۵۲۰ق) است؛ او از شیوخ قاضی عیاض صاحب *المدارک* است. این کتاب در ۱۵ مجلد بوده است که برخی از بخش‌های آن در کتابخانه عمومی رباط و کتابخانه حسینییه رباط موجود است (حرکات، ۲۰۰۰، ج ۱، ص ۲۵۷).

ب) کتاب *الشفا بتعريف حقوق المصطفى* از عیاض بن موسی یحصبی سبتی (۵۴۴ق).

این کتاب سیره در شرق و غرب جهان اسلام و در میان تشیع و تسنن مورد توجه گسترده قرار گرفته است. بیشترین شرح و تحقیق در مورد آن ارائه شده است. اخبار مبالغه‌آمیزی در مورد قرائت آن ادعا شده است؛ از جمله شهاب‌الدین الحرّازی (۷۵۵ق) و فاسی (۸۳۲ق)، ادعا می‌کنند که قرائت این کتاب در مکه همواره موجب بارندگی سیل‌آسا در مکه شده است. دکتر محمد یسق در کتاب *المصنفات المغربیه فی السیره النبویه*، فصل سوم جلد دوم کتاب را به آثار و شروح و تلخیص و شرح و استخراج احادیث شفا و تحقیقاتی که پیرامون شفا در مغرب و مشرق جهان اسلام تولید شده اختصاص داده است (یسق، ۱۹۹۲، ص ۱۶۴-۲۲۸). ویژگی سیره حافظ محدث، امام شیخ‌الاسلام قاضی عیاض مورخ و محدث مغربی و اندلسی توجه به آیات قرآن و احادیث نبوی در نگارش سیره نبوی است. قاضی عیاض (۴۶۷-۵۴۴ق) این کتاب را به شیوه شمایل‌النبی ترمذی و دلایل النبوه بیهقی به نگارش درآورده است او از علمای محدث و فقیه اندلسی و مغربی است از اهالی سبته است؛ اجداد او از اندلس به فاس و از آنجا به سبته مهاجرت کردند و سکونت گزیدند و قاضی عیاض در سبته متولد شد و پس از سفر به اندلس در قرطبه و مرسیه تعلیم یافت، قاضی عیاض مدتی نزد زمخشری ادیب و مفسر بزرگ تحصیل کرد و از او اجازه تدریس گرفت او اساتید بسیاری را درک کرد و شاگردان بسیاری داشت و حجم بسیاری کتاب تألیف نمود، مقری تلمسانی در معرفی ابعاد

گسترده شخصیت علمی قاضی، کتاب *ازهار الریاض فی اخبار عیاض و یناسبها مما یحصل به للنفس ارتیاح و للعقل ارتیاض* را در چهار جلد تألیف نمود، او مقرب دربار مرابطین بود و در عهد آنها به سال ۵۳۱ق در قرطبه ساکن شد و ابن بشکوال از شاگردان اندلسی او است، در اهمیت شخصیت علمی و فقهی و سیاسی او اینکه او در نبرد بین مرابطین و موحدین دخالت کرد و به موحدین گرایش پیدا کرد و سپس از آنها برگشت و به مخالفت با آنها در سرکوب قیام مردم سبته برخاست آثار بسیاری به او نسبت داده‌اند. کتاب *الشفاء* بتعریف حقوق المصطفی در چهار باب، باب اول در آیاتی که در زمینه شخصیت و سیره پیامبر در قرآن نازل شده است. بخش دوم به ویژگی‌های اخلاقی و صفات ظاهری پیامبر پرداخته است که نوعی شمایل‌نمایی است، و در باب سوم به اخبار صحیح و مشهور در عظمت و سیره پیامبر پرداخته است و در باب چهارم به معجزات مخصوص پیامبر پرداخته است. این کتاب که از منابع اصلی آثار اندلسی است؛ از تفاسیر قرآن اندلسی مانند تفسیر قرطبی بسیار اقتباس کرده است و از روایات و صحاح سرچشمه گرفته است؛ حدود ۲۷ شرح و تعلیقه و تلخیص از آن در اندلس و شرق جهان اسلام انجام گرفته است. از جمله شرح سیوطی است که احادیث *الشفاء* را جداگانه ذکر کرده است. و با عنوان «*مناهل الصفا فی تخریج احادیث الشفاء*» تدوین کرده است. در مرگ او دو نظر است یکی از آنها علت قتل او را به مخالفت با آثار غزالی در مغرب بازمی‌گرداند که در اواخر عصر مرابطین رخ داد و زیرا برخی محققین علل سقوط مرابطین را کتاب‌سوزی غزالی در مغرب و اندلس دانسته‌اند (ذهبی، ۱۹۶۳، ج ۴، ص ۵۱)، قاضی عیاض نیز به دلیل مخالفت با دعوت غزالی در مغرب و انکار کتاب *احیاء علوم دین* او وارد جریان کتاب‌سوزی غزالی شد و آثار آن دامنگیر او هم شد و دلیل دیگر قتل او را به علت انکار عصمت ابن تومرت بنیانگذار موحدین بر شمرده‌اند. تعصب او بر مذهب مالک می‌تواند مؤیدی بر دلایل قتل او باشد.

۴-۲- سیره نگاری پیامبر در آندلس

دوره نخست سیره‌نگاری در غرب اسلامی با ورود آثار سیره شرقی به اندلس آغاز شد، مهم‌ترین مرحله شکوفایی سیره‌نگاری در غرب اسلامی در اندلس روی داد. علمای اندلس که از طرق مختلف آثار کلاسیک سیره را با سفر به حجاز و بغداد وارد اندلس نمودند، در برخی از طرق، ورود متون شرقی سیره به منطقه غرب اسلامی اندلس مقدم بر مغرب است و علمای مغرب از طریق قرطبه متون سیره را وارد مغرب کردند (عبدلوی، ۲۰۰۴، ص ۷۵). سیره‌نگاری در اندلس، آثاری کلاسیک خلق کرده مانند *جوامع السیره النبویه و حجة الوداع* از ابن حزم اندلسی (۴۵۶ق). حرکت سیره‌نگاری در اندلس نشان می‌دهد که اندلسی‌ها در صدد، تنقیح و تفسیر و تحلیل سیره شرقی مطابق با اعتقادات و خواسته‌های سیاسی و فرهنگی خود بوده‌اند. از جمله ابن حزم که در بیان حجة الوداع، مسئله غدیر و ولایت حضرت علی(ع) را از داستان حجة الوداع حذف کرده است و تشیع‌زدایی کرده است که بحث آن می‌آید. ابن شرف (۵۳۴ق) ارجوزه‌ای در زهد و ذکر النبی سرود (محفوظ، ۱۹۸۲، ج ۳، ص ۱۵۷) او در اندلس در دوره ملوک الطوائف ساکن شهر برجه در المریه شد و سال‌ها در آنجا به سر برد و از جمله در حوزه‌های معروف در سیره نبوی «نظم الدرر و نثر الزهر» از احمد الافلیح اندلسی در نیمه قرن هفتم هجری اهل اشبیلیه است که وزیر ابن هود از ملوک الطوائف اندلس بود (سیوطی، صص، بغیة الوعاة، ص ۱۵۳). «خلاصة الصفا فی خصائص المصطفی» نیز قصیده‌ای در ۳۲۰ بیت در مدح پیامبر اسلام و ذکر معجزات او از ابن السکان اندلسی در قرن هفتم هجری است (محفوظ، ۱۹۸۲، ج ۲، ص ۴۶).

رصاصی اندلسی، هم قصیده لامیه که در پایان آن به نسب پیامبر پرداخته است (محفوظ، ۱۹۸۲، ج ۳، ص ۳۶۴) و قاصدی (۸۹۱دق) اندلسی غرناطی، نیز رجزی در اسماء پیامبر سرود (محفوظ، ۱۹۸۲، ج ۴، ص ۱۱۱). اما نقطه عطف آثار سیره‌نگاری جهان اسلام در اندلس با عنوان *الدرر* از ابو عمر یوسف بن عبدالله بن محمد بن عبدالبر بن عاصم النمری متولد قرطبه در جمعه ۵ ربیع‌الاول سال ۳۶۸ق است. پدر او از فقها و محدثین قرطبه بود، او در فتنه‌های اواخر امویان از قرطبه مهاجرت کرد و به غرب اندلس نزد امرای ملوک الطوائف، آنجا ساکن شد و در دو شهر اشبونه و شنترین مدتی اقامت گزید سپس آنجا را به شرق اندلس ترک کرد و در بلنسیه و دانیه به مجاهد عامری که در علوم قرآن؛ حوزه فعالی را دایر کرده بود، پیوست. و کتبی در قرائت قرآن نوشت؛ از جمله کتاب *البیان عن تلاوة القرآن و در التوجید و المدخل الی العلم بالتحذید و الاكتفاء فی قرائة نافع و ابن عمرو بن العلاء بتوحید ما ائتلفا فیه*. او در سیره نبوی کتاب *الدرر* را نوشت و کتاب بزرگی در صحابه‌نگاری به نام *استیعاب* تدوین نمود که می‌آید و در انساب کتاب *القصد والامم فی تعریف باصول انساب العرب والعجم* را و کتاب *الانباه علی قبایل الرواة* را تألیف کرد که هر دو آنها منتشر شده است. او کتاب *الدرر* در سیره را براساس منابعی از سیره و تاریخ که بخشی از آنها مفقود شده، نوشته است، او کتاب محمد بن اسحق و کتاب موسی بن عقبه در مغازی را مصدر احیای خود قرار داده است، او به‌طور مستقیم از ابن اسحق از طریق بکایی روایت کرده است. (ابن عبدالبر، ۱۴۰۳، ص ۸) و طریق روایت خود را آورده است. صنیف این کتاب را از جهات سند و اسناد مورد تحقیق و نقد بیرونی قرار داده است. نسخه خطی کامل این کتاب در کشور مصر در دارالکتب المصریه است. عبدالبر کتاب را براساس نخستین کتب مشهور سیره و همچنین براساس تطبیق آن با کتب حدیث و روایت موثق تدوین نموده است، ابن حزم شاگرد او براساس آن کتاب *جوامع السیره* را به نگارش درآورد. ابن سیدالناس (۷۳۴ق) نیز کتاب سیره خود را براساس *الدرر* تنظیم و تدوین نموده است، کتاب *الدرر* با عنوان، *من خبر مبعثه (ص)* آغاز شده است و با «ذکر وفاة النبی» به اتمام رسیده است. اوج شکوفایی سیره‌نگاری اندلسی، در قرن هشتم هجری به دست ابن سیدالناس انجام گرفت. سیره‌نگاری محمد ابن محمد یعمری، ابن سیدالناس اندلسی (۱۳۳۴م/۷۳۴ق). همه همت ابن سیدالناس صرف تحلیل و بیان سیره پیامبر به صورت منثور و منظوم شده است. ۱. سیره منظوم او با عنوان *قصاید بشری اللیب فی ذکری الحبيب* است که در ۱۸۱۵م در آلمان منتشر شده است. ۲. *السیره الکبری که سیره منثور او با عنوان عیون الاثر فی فنون المغازی والشمایل والسییر* که سیره‌نگاری تحلیلی و ترکیبی و مفصل بنا به جمع و نقد سیر و تواریخ پیشین است. ۳. سیره کبری با عنوان *نور العین تلخیص* شده است (زرکلی، ۲۰۰۵، ج ۷، ص ۳۴) یا با عنوان *السیره الصغری: نور العیون فی تلخیص سیره الامین المأمون*. نسخه‌های متعددی از آن در قاهره، فلسطین، روسیه، برلین، عراق و هندوستان وجود دارد (دایرة‌المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۶۹، ج ۳، ص ۷۳۲؛ زرکلی، ۲۰۰۵، ج ۷، ص ۳۴). شروح متعدد بر این کتاب نوشته شده است و نابلسی آن را در سه جلد به نظم آورده است. *عیون الاثر* در ۱۹۳۷م/۱۳۵۶ق در قاهره و در ۱۹۳۹م/۱۳۵۸ق در دمشق به چاپ رسیده است. از دیگر آثار او در زمینه آثار منظوم در مدح پیامبر (ص)، نسخه *عده المعاد فی عروض «بانة سعاد»* کعب بن زهیر در مدح پیامبر (ص) است.

۳- دوره دوم و عصر استمرار سیره‌نگاری پیامبر از قرن هفتم تا دوره معاصر در غرب اسلامی

پس از عصر موحدین از قرن هفتم تا دوره معاصر، سیره‌نگاری پیامبر(ص) در غرب اسلامی استمرار پیدا کرده است. بیاسی (۱۳۵۳ق) سیره پیامبر را به صورت مغازی رسول(ص) تدوین کرد. و ابن‌سکّان اندلسی و جبالی، دیوان در مدح پیامبر سرود (محمفوظ، ۱۹۸۲، ج ۲، ص ۲۲۸ و ۲۲۹) و رساله‌ای در شرح قصیده برده به ابن‌خلدون منسوب است (محمفوظ، ۱۹۸۲، ج ۲، ص ۲۱۱). ابن‌خلوف (۱۴۹۴ق) سیره منظوم پیامبر را در مدح پیامبر (محمفوظ، ۱۹۸۲، ج ۲، ص ۲۲۸)، قصادی (۸۹۲ق) رجزی در اسماء نبی(ص) سرود (محمفوظ، ۱۹۸۲، ج ۴، ص ۱۱۱). این توسعه در عصر مرینی و در عصر حفصی استمرار پیدا کرد که اشاراتی در مورد آنها می‌آید.

۴- دوره سوم سیره‌نگاری در غرب اسلامی؛ سیره‌نگاری در دوره معاصر در مغرب و افریقای

سیره‌نگاری پیامبر در غرب اسلامی تا دوره معاصر همچنان استمرار پیدا کرده است. بسّیس (۱۹۷۸م/۱۳۹۸ق) از نویسندگان معاصر افریقای، اثری با عنوان دفاعاً عن السنه النبویه نوشت (محمفوظ، ۱۹۸۲، ج ۱، ص ۱۰۲). البمیش (۱۹۶۴م) از محققان معاصر سیره نیز آثاری در مورد اخلاق اجتماعی متأثر از سیره پیامبر(ص) تدوین کرد. از جمله آثار منظوم، قصیده شقراطسیه از یحیی شقراطسی توزری (۴۶۶ق) فقیه صاحب فتوا و ادیب و امام در حدیث است. این کتاب متضمن اشاراتی به سیره نبوی است (تیجانی، ۱۹۸۱، ص ۱۱۱) در قرون متعدد در شرق و غرب جهان اسلام این منظومه به صورت کتاب‌هایی شرح شده است. نخستین شرح از ناظم قصیده است و از جمله آنها شرح سه‌جلدی، ابوسحق ابوعوانه ابراهیم بن یوسف است در قرن هشتم هجری است.

۵- سیره نگاری منظوم پیامبر در غرب اسلامی :

۱-۵- قصیده شقراطسیه برای مقابله با هجوم صلیبی

قصیده شقراطسیه به انگیزه مقابله با هجوم صلیبی به جهان اسلام در حرم نبوی در مدینه هنگام مسافرت توزری به حجاز برای انجام حج سروده شده است. به نظم آوردن، سیره نبوی، اگرچه در آغاز در غرب اسلامی به نوعی معارضه و توسعه و تکمیل و به استقبال و تقلید از نظم سیره نبوی در شرق بود که به وسیله صحابه نزدیک پیامبر از جمله حسان بن ثابت آغاز شد؛ اما در غرب اسلامی جایگاه ممتازی از شرق پیدا کرد و از جهت کمی و کیفی توسعه پیدا کرد. از نکات مشترک در این‌گونه نظم اینکه استفاده از آن به عنوان وسیله‌ای در جهاد است که ریشه در شیوه تبلیغاتی مسلمانان صدر اسلام در جهاد دارد. از اشعار در وصف پیامبر در صدر اسلام برای تشویق رزمندگان اسلام برای مقابله با مشرکان استفاده می‌شد، شقراطسی نیز این قصیده لامیه را در ۱۳ بیت در بحر بسیط در مدینه بر فراز منبر پیامبر خدا(ص) سرود و هنگام بازگشت به وطنش از مصر عبور می‌کرد که با هجوم صلیبی مواجه شده بود، و به صفوف مجاهدین پیوست حضور او باعث تشجیع نیروهای اسلامی بود. قبر ابومحمد شقراطسی اکنون در شقراطس؛ زیارتگاه است، در سفرنامه‌های مغربی از جمله عیاشی در ۱۱۶۰ق مرقد او را زیارت کرده است؛ قصیده شقراطسیه تا دویست سال همچنان در صدر مدایح نبوی قرار داشت و تنها بوصیری مصری (۶۹۴ق) با

الهام از او بود که با نظم سیره نبوی، (الکواکب الدریة فی مدح خیر البریه) از اهمیت آن کاست (محفوظ، ۱۹۸۲، ج ۳، ص ۲۰۴). قصیده شقراطسی، به وسیله بسیاری از شعرای اندلسی و مغرب و مشرق اسلامی، تخمیس شده است (یسق، ۱۹۹۲، ج ۱، ص ۱۹۹) عبدری قصیده لامیه شقراطسیه را آورده است و چند مورد در تخمیس‌های معروف آن در افریقیه را نیز ذکر نموده است (عبدری، ۱۹۹۹، ص ۱۳۰).

«الحمد لله متأ باعث الرسل هدی بأحمد منا احمد السبل خیر البریه من بدو و من حَضَرَ و اکرم الخلق من حاف و منتعل الست اکرم من یمشی علی قَدَم من البریه فوق السهل والجبل قم یا محمد اشفع فی العباد و قل تسمع و سل تُعط و اشفع عائداً و سل نَحَلتک الودَّ علیّ اذ نَحَلتکهُ اُحیی بِحَبِکَ منه أَفْضَلَ النَّحْلِ» از جمله تخمیس‌های این قصیده، تخمیس، معروف به «همط الهدی فی الفخر المحمدی» است از ابن عربیه است (عبدری، ۱۹۹۹، ص ۱۲۵) و تخمیس، معروف به المنفرجه، از ابن‌عبدالله مصری است.

۲-۵- الدرہ السنیه فی مقتضی المعالم السنیه

از دیگر منظومه‌های مغربی در سیره نبوی، منظومه‌ای در هفت هزار بیت از ابن‌المناصف بن عیسی ازدی (۶۲۰) است. این مجموعه با عنوان الدرہ السنیه فی مقتضی المعالم السنیه است که شامل انواع معارف شرعی و دینی است. از دیگر آثار منظوم مغربی در سیره با عنوان العشرینیات النبویة فی مدح رسول الله است. و قصیده شیخ علی مقری در مدح نبی (بوصیری، ۱۳۶۱، ص ۱۹) و آن مربوط به سیره نبوی است نسخه‌ای از این کتاب در کتابخانه عمومی رباط موجود است (حاجی خلیفه، ۱۹۹۹، ج ۱، ص ۷۴۰؛ حرکات، ۲۰۰۰، ج ۱، ص ۲۵۷).

۲-۶- سیره‌نگاری با عنوان آثار تولد پیامبر، تاریخ‌نگاری تولد پیامبر(ص)

۱-۶- توسعه تولد نگاری در مغرب و اندلس

از جمله آثار سیره کتب ویژه تولد پیامبر است که از جمله مهم‌ترین تحقیقات و فعالیت‌های خاص علمای مغربی در سیره است، این تولدنامه‌ها، که در مراسم میلاد پیامبر قرائت می‌شده از جایگاه خاصی در سیره‌نگاری غرب اسلامی برخوردار است، و در مراسم جشن تولد پیامبر(ص) اخبار این کتاب‌ها در قرطبه و سایر شهرهای اندلس قرائت و سماع می‌شده است؛ این آثار بخش مهمی از ادبیات شفاهی و کتبی تصوف در مغرب و اندلس است.

۲-۶- تولد نگاری پیامبر در اندلس:

المولد النبوی از ابی زکریا عائدی طرطوشی (۲۷۵ق) و کتاب الدر المنظم فی مولد النبوی الاعظم (۵۵۱ق) از ابی‌العباس احمد بن معد اقلیشی اندلسی که جامع اخبار مربوط به ولادت پیامبر است و الدر النظم فی مولد النبوی الاعظم از عزفی سبتی (۶۳۳ق) که کار او تکمیل‌کننده تألیف پدرش در این زمینه است، و این تألیفات مقدمه برگزاری جشن تولد

پیامبر(ص) بود. آنها همواره در صدد برگزاری شکوهمند روز میلاد پیامبر بوده‌اند؛ زیرا به اعتقاد آنها باید مانند مسیحیان که میلاد حضرت عیسی را با عظمت برپا می‌کنند باید جشن میلاد پیامبر اسلام مانند نوروز و میلاد مسیح با شکوه برگزار شود. این کار آنها به علت تقلید از مسیحیت و به عنوان بدعت از طرف برخی معاندان تحریم شده، اما عزفی جشن بسیار باشکوه در روز میلاد پیامبر برپا کرد، او ابتدا در سبته با دادن غذاهای متنوع و اطعام عام و خاص و شعار صلوات در کوچه‌های سبته و مدح پیامبر در سراسر شهر، دادن هدایایی به کودکان در شب میلاد و روز میلاد، جشن‌هایی به راه انداختن و مراکز آموزشی تعلیم قرآن کودکان را در این روز تعطیل کرد، این جشن نخستین بار در مغرب و اندلس به وسیله ابوالعباس سبتی و سپس پسرش ابوالقاسم عزفی سبتی انجام گرفت، و ابوالقاسم عزفی وقتی والی سبته شد به طرز بسیار باشکوه‌تری روز میلاد پیامبر را همه‌ساله تا هنگام وفاتش در ۶۷۷ق جشن می‌گرفت. *کتاب التنویر فی مولد السراج المنیر* این اثر تولدنگاری از ابن دحیه (۶۳۳ق) نخستین نوشته در مورد تولد پیامبر و مسائلی در شرح اسماء او و اخباری در سیره دارد (مقری، ۱۹۶۸، ج ۲، ص ۳۰۶؛ حرکات، ۲۰۰۰، ج ۱، ص ۲۵۸) در خصوص انگیزه نگارش این کتاب مؤلف آورده است که در سفر به اربل او به درخواست مظفرالدین صاحب اربل که خواستار برگزاری جشن میلاد پیامبر بوده است؛ این کتاب را در سال ۶۲۵ق برای او تألیف کرده است و از سلطان هزار دینار هدیه گرفته است (مقری، ۱۹۶۸، ج ۲، ص ۳۰۶).

۳-۶- تولد نگاری پیامبر در عصر حفصیان :

کتاب المرشد الآثار المولد از ابی علی بن قطان (۶۶۱ق) در عصر حفصیان تألیف شد. حفصیان نیز به پیروی از ابی القاسم عزفی روز میلاد پیامبر را در کاخ خود جشن گرفتند و کتاب مزبور حاصل عنایت و تشویق حفصیان به جشن میلاد پیامبر است. تولدنگاری پیامبر که در شرق جهان اسلام به کتاب ابن ابی‌خاصم (۲۸۷ق)، با عنوان *مولد النبی* می‌رسد، در مغرب و اندلس مورد تقلید قرار گرفت و ده‌ها اثر در این زمینه تولید شد. عبدالحی الکتانی مغربی فهاری از کتب مولدیه پیامبر با عنوان *التألیف المولدیه در المجلد الزیتونیه* سال ۱۳۵۶ و ۱۳۵۷ ارائه کرده است.

۴-۶- تولدنگاری پیامبر در عهد بنی‌مرین

در حوزه مغرب، سیره‌نگاری به‌ویژه در موضوع تولدنگاری پیامبر در عهد بنی‌مرین شکوفا شد، و سیره به عنوان ماده درسی، در حوزه‌های علمیه و مدارس مرینی تدریس می‌شد از کتاب *الشمائل الترمذیه* و سیره محمد بن اسحاق و سیره ابن‌فارس و *الشفاف* از قاضی عیاض جزء منابع درسی سیره در فاس و مراکش عهد مرینی یاد شده است (المنونی، ۱۹۸۳، ص ۱۹۶؛ المنونی، ۱۹۹۶، ص ۲۹۱)؛ تألیف آثار جدید در سیره در عهد حکومت بنی‌مرین با نگارش، «تکملة الدر المنظم فی مولد النبی المعظم بوسیله امیر سبته، ابی القاسم عزفی (۷۷۷ق) انجام شد و همزمان، ابواسحاق تلمسانی که در سبته زندگی می‌کرد آن را در قصیده عینییه در ۱۵۸ بیت به نظم درآورد. رساله کوچکی در باب تولد پیامبر به وسیله ابی‌عمران زناتی نوشته شد و در سال ۷۱۴ق ابن‌العشاش تعلیقه و شرحی بر *الشمائل الترمذیه* نوشت، مهم‌ترین کار در خصوص سیره پیامبر که از ویژگی‌های عهد مرینی است برگزاری مجلس سماع سیره پیامبر(ص) است که در ماه رمضان در حضور انبوه مردم انجام می‌شد (المنونی، ۱۹۸۳،

ص ۱۹۶؛ المنونی، ۱۹۹۶، ص ۲۹۱).

۷- سیره‌نگاری و تاریخ‌نگاری با عناوین معجزات، دلایل و خصایص پیامبر(ص)

۷-۱- اخلاق و اعلام النبوه

از جمله نوشته‌های مغربی در باب سیره نبوی در مورد اخلاق و معجزات پیامبر است که با عناوین، معجزات، اعلام‌النبوه و اخلاق تألیف شده است، برخی از مهم‌ترین این آثار در این پژوهش معرفی شده است: *اخلاق‌النبی محمد بن عبدالله* از عبدالله برقی (۲۴۹دق) یکی از اولین آثار در این زمینه است. *اعلام‌النبوه* نیز از واژگان سیره نبوی در شرق و غرب جهان اسلام است، که تألیفات همزمان در مورد آنها وجود دارد. نخستین کار مستقل از سیره نبوی در مورد اعلام، کتاب *اعلام‌النبوه* ابن‌ابی‌عصفور فراء معتزلی قیروانی است که در نیمه قرن سوم تألیف شده است؛ کتاب *معجزات یا تجدید الایمان و شرایع الاسلام* از ابی‌جعفر قصری احمد بن محمد تمیمی (۳۲۲ق) محدث سیره‌نویس از وابستگان دربار اغالبه در قیروان، نیز از آثار اولیه در این مورد است این کتاب که در شصت مجلد بوده است و قاضی عیاض آن را دیده است، بخش‌هایی از آن اکنون در کتابخانه جامع قیروان محفوظ است (مالکی، ۱۹۸۳، ج ۲، ص ۱۹۸؛ دباغ، ۱۳۲۵، ج ۳، ص ۱۲؛ عبدالوهاب، ۱۹۹۰، ج ۱، ص ۲۶۹؛ حرکات، ۲۰۰۰، ج ۱، ص ۲۵۸). تولید کتاب‌های *اعلام‌النبوه* تا پایان قرن ششم هجری در مغرب و اندلس استمرار پیدا کرده است. *اعلام‌النبوه و دلالات الرساله* از ابی‌اعطف ابن‌فطیس قرطبی (۴۰۲دق) از علمای بارز محدث اندلسی است (الاعلام بشواهد الاعلام لنبوه نبینا(ع) از ابی‌محمد الشقرطسی (۴۶۶دق)). صاحب لامیه شقرطسیه؛ و کتاب *الاعلام باعلام‌النبوه* از ابی‌العباس العذری اندلسی متولد شهر المریه اندلس از بزرگان محدثین و فقها و قضات مالقه والمریه در جنوب اسپانیا است که کتاب خود را براساس جمع بین کتب سیره و اعلام پیش از خود تدوین کرده است. کتاب *اعلام‌النبوه* او را یاقوت حموی در ذکر شهر ولایه در کنار المریه در جنوب اندلس، گزارش نموده است. (یاقوت، ۱۹۷۹، ج ۴، ص ۶۷)، بکری جغرافی‌دان اندلسی از اهالی شلطیش (۴۸۷دق) شاگرد ابی‌العباس دلایی، از مؤلفان اندلسی *اعلام‌النبوه* است، کتاب *المختصر فی خبر سید البشر*، از ابی‌عبدالله ابن‌ظفر الصقلی (۵۶۵دق) از دیگر آثار، *اعلام‌النبوه* در غرب اسلامی است.

۷-۲- معجزه نگاری پیامبر در غرب اسلامی :

نگارش آثار مستقل در مورد معجزات پیامبر(ص) از شیوه اختصاصی سیره‌نگاری غرب اسلامی نیست اما؛ این شیوه در افریقه و مغرب و به‌ویژه در اندلس، به اوج توسعه خود در جهان اسلام رسید، آغاز معجزه‌نگاری پیامبر اسلام به احمد بن ابی‌جعفر تونسسی قصری (۳۲۲دق) می‌رسد، از این محدث و مؤلف تونسسی به عنوان شخصی آشنا با عقاید تسنن و تشیع، خوارج و معتزله یاد کرده‌اند (یسق، ۱۹۹۲، ج ۱، ص ۲۵۴) اثر او با عنوان کتاب *المعجزات او تجدید الایمان و شرایع الاسلام*، است که بسیاری از منابع مغربی به آن استناد کرده‌اند (قاضی عیاض، ۱۹۶۷، ج ۴، ص ۳۵۷؛ حمیدی، ۱۳۵۴؛ عبدالوهاب، ۱۹۹۰، ج ۱، ص ۳۴۰). این کتاب در شصت فصل است که نویسنده آن را به خاطر تقرب به پیامبر نوشته است، اکنون در کتابخانه ملی تونس بخش‌هایی از کتاب *المعجزات* وجود دارد؛ این کتاب از جمله آثار سیره نبوی است که در مجالس سماع در صقلیه و شهرهای

افریقیه و مغرب استفاده شده است (یسق، ۱۹۹۲، ج ۱، ص ۲۵۷). کتاب منظومه شقراطسی با عنوان «الاعلام بمعجزات النبی(ص)» است که او آن را سرود و آن را با قصیده لامیه مشهور خود پایان داد (محفوظ، ۱۹۸۲، ج ۳، ص ۲۰۴). از دیگر آثار این حوزه باید از کتابهای، اخبار الانبیاء از مشلمونی در قرن سوم هجری و شفاء العُلل فی اخبار الانبیا والرسل از ابن قطن حسن بن علی کتانی در قرن هفتم (مالکی، ۱۹۸۳، ج ۱، ص ۴۰۱) یاد کرد.

۸- نتیجه: آثار سیاسی اجتماعی و فرهنگی ماندگار سیره در توسعه پایدار اسلام در منطقه

حجم کمی و آثار کیفی سیره نگاری پیامبر که همراه با واقعیت توسعه پایدار فرهنگ اسلامی در مغرب و افریقیه که در مرز با اروپا است نشان می دهد که این توسعه پایدار ارتباط مستقیم با سیره و تحقیقات و اعتقاد به وجود پیامبر ص دارد.

منابع و مآخذ:

- کنفرانس بین المللی سیمای محمد در هنر، دانشگاه زاهدان پنج شنبه ۱۷ اردیبهشت ۱۳۹۴، سیره نگاری پیامبر در غرب اسلامی مغرب افریقیه آندلس، آرایه به صورت سخنرانی و انتشار در کتاب مجموعه مقالات .

- فصلنامه تاریخ پژوهان، پیدایی و گسترش تاریخ نگاری در غرب اسلامی مدرسه تاریخ نگاری افریقیه - تونس - در دوره - محمد رضا شهیدی پاک، ۱۳۷۸، بهار ش ۱۳، ص ۲۵ - ۳۰، حفصی
<https://www.noormags.ir/>

-مدخل تاریخ غرب اسلامی، محمد رضا شهیدی پاک، ۱۳۹۸، بخش سیزدهم .
-نقد و بررسی مصادر و مآخذ تاریخنگاری در غرب اسلامی، محمد رضا شهیدی پاک، ۱۳۹۷، صصص.

The historiography of behavior of prophet in the West of Islamic world in medieval

There is a constant philosophical truth that due to the fact that the practical behavior and Prophet's personality is fixed and his work is done and the development of practical behavior - Sierra's knowledge from first century of Islam has so far led to the stability of the personality of the people and the Islamic society and there is a direct relationship between the soul and practical behavior - Sierra of prophet and his personality, and the it is energy of personality in individuals And Islamic societies. The main issue of this research is that the practical behavior of the Prophet in the Islamic West has had geopolitical works. This hypothesis is first mentioned in the book of the history of the Islamic West in the name of the author's research in ۲۰۰۵.

دراسة السيرة النبوية في الغرب الاسلامي

هناك حقيقة ثابتة في الفلسفة وهي أن الانتباه إلى الطابع الثابت للنبي و سيرته وتطور المعرفة منذ بداية الإسلام كان سبب استقرار واستدامة شخصية الأفراد والمجتمعات الاسلامية . هناك علاقة مباشرة بين السيرة والشخصية ، و السيرة هي طاقة الشخصية لدى الأفراد ومجتمعات . السؤال الرئيسي في هذه الدراسة هو أن دراسته و كتابه سيره النبي في الغرب الإسلامي له أعمال جيوسياسية ، وعامل استدامة المجتمعات الإسلامية في الأجزاء الشرقية والغربية منه. هذه الفرضية هي الأولى من نوعها في كتاب تاريخ الغرب الإسلامي ، وهو عنوان بحث المؤلف في عام ۲۰۰۵ وجزء صغير منه نُشر باسم مصادر و مأخذ و منابع التاريخ الإسلامي عام ۱۳۹۷ ، و قد تم انتحال و اختيار أجزاء أخرى من قبل الشخص المهيمن في بعض مراكز البحوث. وأهم هذه الحلقات هو دراسته و كتابه سيره النبي في الغرب الإسلامي ، وهو جزء من كتاب مصادر و مأخذ و منابع التاريخ الإسلامي و مداخل التاريخ الغرب الاسلامي التي انتشرا في عام ۲۰۱۸، ۲۰۱۹.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی